

DZIKA GĘŚ

ŌGAI MORI

GLOW BOOK
WYDAWNICTWO

DZIKA GĘŚ

ŌGAI MORI

Przełożyła z języka japońskiego
Izabela Plesiewicz-Świerczyńska

Mikołaj Melanowicz

ŌGAI MORI - nowe spojrzenie na postać wielkiego pisarza i lekarza wojskowego

Tytuł oryginału: Gan

Copyright © Izabela Plesiewicz-Świerczyńska i Mikołaj Melanowicz

Copyright © for the Polish translation by Glowbook, 2021

Wydawnictwo Glowbook

ul. Kolegiacka 2/2

98–200 Sieradz

kontakt@glowbook.net

Na okładce:

Andō Hiroshige – Fisherman on a Lake near Mount Fuji (1855)

Redakcja i korekta:

Danuta Ambrożewicz

Skład, łamanie i typografia okładki:

Justyna Kramarz – Studio Grafpa, www.grafpa.pl

Druk:

J.W. Projekt

ul. Turniejowa 73E/1

30-619 Kraków

ISBN 978-83-960385-3-1

Mikołaj Melanowicz

ŌGAI MORI

– nowe spojrzenie na postać wielkiego pisarza
i lekarza wojskowego

*Kraj, który ogranicza wolność
badań naukowych i wolność sztuki,
nie może się rozwijać.*

Ōgai Mori

(Bungei no shugi)

MORI ŌGAI – wybitny pisarz – i Mori Rintarō – naczelny lekarz w armii japońskiej – to jedna osoba. W wojskowej administracji i służbie lekarskiej nosił imię nadane mu przez rodziców, to znaczy Rintarō. Jako pisarz natomiast zasłynął pod pseudonimem Ōgai.

MORI RINTARŌ wykształcił się i rozpoczął twórczość literacką w Meiji, tzn. w okresie Oświeconych Rządów (1868–1912). Był więc uczestnikiem rewolucyjnych przemian cywilizacyjnych i kulturowych, zwanych Restauracją Meiji. Cesarz sprawował wówczas władzę suwerenną, a kraj został zmodernizowany na wzór zachodni. Dużą rolę w budowie przemysłu i armii, jak też kultury odegrali Japończycy kształceni za granicą, w Europie i Ameryce. Do tej plejady współtwórców epoki należał również Mori Rintarō, ceniony lekarz, który pełnił najwyższe funkcje w korpusie medycznym cesarskiej armii, oraz Mori Ōgai – powieściopisarz i tłumacz dzieł Goethego i Andersena.

Z Tsuwano do Tokio. Od studiów medycznych do obowiązków lekarza wojskowego

Mori Rintarō urodził się 19 stycznia 1862 roku w miasteczku Tsuwano, położonym w dolinie u stóp zamku, w którym jeszcze rezydował pan Kamei Koremi – ostatni książę (*daimyō*) Tsuwano w prowincji Iwami. Dziś Tsuwano należy do prefektury Shimane. Rintarō przed śmiercią – zmarł 9 lipca 1922 roku w Tokio – wyraził wolę powrotu do stron rodzinnych w Iwami, której nie miał czasu ani razu odwiedzić od wyjazdu do Tokio¹.

Dziadek Mori Hakusen, jak również ojciec Shizuo byli lekarzami w służbie księcia Tsuwano. Rintarō miał zostać ich następcą, pod warunkiem że okaże się utalentowanym chłopcem. Wcześniej posłano go więc do szkoły w Tsuwano, w której przykładano dużą wagę do kształcenia synów samurajskich w zakresie wiedzy o Chinach, medycyny, matematyki i militariów. Nic dziwnego, że z tego prowincjonalnego dominium wywodziło się wielu uczonych (filozof Nishi Amane) i pionierów nowatorskiej gospodarki (przędzalnie Yamanobe Takeo), geologii (Kotō Bunjirō) i medycyny (chirurg mózgu Nakata Mizuho). Zgodnie z ówczesnym programem Rintarō uczył się na pamięć – bez konieczności zrozumienia – tekstów Konfucjusza i Mencjusza, które zapamiętał niemal na całe życie. Nauczył się też pięknie pisać, jak również komponować wiersze po chińsku. Z literatury rodzimej – w okresie dojrzewania – podobno czytał głównie powieści z okresu Edo, tzn. Takizawy Bakina (1767–1848), Santō Kyōdena (1761–1816) i Tamenagi Shunsuia (1790–1814).

Również wcześniej Rintarō zaczął się uczyć holenderskiego (niderlandzkiego) jako języka obowiązkowego dla medyków. Natomiast podczas modernizacji szkolnictwa w okresie Meiji w szkołach medycznych

¹ Zob. *Nihon bungaku no rekishi. Wakon yōsai* (Historia literatury japońskiej. Duch japoński, nauka zachodnia), red. Yoshida Seiichi, Shimomura Fujio, Kadokawa Shoten, Tokio 1968, t. 10, s. 332). 12 tomów tego dzieła otrzymałem od reżysera Ōshimy Nagisy i jego żony, aktorki Koyamy Akiko (po ich powrocie z Warszawy do Japonii).

uczono już języka niemieckiego. Rintarō był pilnym uczniem, więc dobrze opanował ten język.

Formalną naukę Rintarō rozpoczął w 1869 roku w szkole Yōrōkan, prowadzonej przez klan Tsuwano, a następnie – po likwidacji domen feudalnych w 1872 roku – wraz z ojcem udał się do Tokio w celu nauki języka niemieckiego. Zamieszkał w domu filozofa Nishiego Amane (1829–1897), który wcześniej studiował w Holandii (Lejda, 1863–1865), samuraja pochodzącego również z Tsuwano, ale zatrudnionego (1866) przez sioguna w Edo².

Dwa lata później (1874) Rintarō rozpoczął przygotowania do studiów medycznych. Zdał egzamin i został przyjęty do Tokijskiej Szkoły Medycznej (1877), która w tym samym roku weszła w skład Uniwersytetu Tokijskiego jako wydział medyczny. Wówczas medycyny zachodniej uczyli Niemcy, którzy wykłady prowadzili po niemiecku.

Naukę na wydziale medycyny Uniwersytetu Tokijskiego Mori Rintarō ukończył w 1881 roku. Po studiach pomagał ojcu w jego lecznicy znajdującej się w podmiejskiej dzielnicy Senju. Trwało to krótko, ponieważ dzięki rekomendacji przyjaciela Kako Tsuruto (1855–1931), założyciela laryngologii japońskiej, został zatrudniony w wojskowej służbie medycznej w stopniu porucznika. Zgodnie ze wspomnieniami jego siostry, poetki i tłumaczki Koganei Kimiko (1871–1956), młody Rintarō często malował śliwy, bambusy, chryzantemy i orchidee, nazywane w malarstwie *shikunshi* („cztery szlachetne [rośliny]”/gentelmeni). Mieszkał w Mukōjimie za rzeką Sumidą, w pobliżu dzisiejszej Tokyo Sky Tree. W powrotnej drodze z pracy wstępował do teatrzyku *yose*, by posłuchać występów komicznych opowiadaczy *rakugo*.

² Pobył w domu Nishiego Mori opisał w *Nishi Amane den* (Życie Nishiego Amane). Zob. *ibidem*, s. 335.

Studia w Niemczech

W 1882 roku, wkrótce po rozpoczęciu pracy w ministerstwie armii, Mori Rintarō zajął się badaniem dokumentów związanych z systemem higieny w armii pruskiej. Dwa lata później, w czerwcu 1884 roku, otrzymał rozkaz wyjazdu na studia do Niemiec w celu zapoznania się z systemem utrzymania higieny w wojsku. Wyruszył z Jokohamy 24 sierpnia, a do Marsylii dopłynął 7 października 1884 roku. Cztery dni później dotarł do Berlina³.

Pierwszy rok studiów Mori spędził w Lipsku (22 listopada 1884 – 11 października 1885), uczęszczając na zajęcia na Uniwersytecie Lipskim. Zaprzyjaźnił się m.in. ze swym opiekunem naukowym Franzem Hoffmannem oraz z Wilhelmem Rothem, naczelnym lekarzem armii saksońskiej.

Drezno – stolica Królestwa Saksonii – stało się kolejnym niemieckim miastem, w którym zamieszkał (11 października 1885 – 7 marca 1886). Miał tam okazję nawiązania relacji z dworem królewskim. Bywał też w domach miejscowych arystokratów, jak również w teatrze oraz galerii obrazów, gdzie podziwiał malarstwo dawnych mistrzów.

W Monachium (8 marca 1886 – 15 kwietnia 1887) uczył się pod kierunkiem profesora Maxa von Pettenkofera, który wówczas prowadził zajęcia z higieny. Poza tym utrzymywał ożywione kontakty z Japończykami (w Monachium było ich więcej niż w Dreźnie), m.in. z malarzem Haradą Naojirō (1863–1899), modelem bohatera *Utakata no ki* (Zapiski o pianie na wodzie).

W Berlinie (16 kwietnia 1887 – 5 lipca 1888) – razem z Kitasato Shisaburō (1852–1931), przyszłym słynnym bakteriologiem – spotkał się z mikrobiologiem Robertem Kochem i uczestniczył w jego zajęciach. Warto przy okazji wspomnieć, że w ówczesnym berlińskim

³ Mori swą podróż opisał m.in. w dzienniku pt. *Kōsei nikki* (Dziennik podróży na Zachód). Zob. *Nihon bungaku no rekishi*, op. cit., s. 336.

mieszkaniu Moriego znajduje się obecnie Dom Pamięci Moriego Ōgaia (Mori Ōgai Kinenkan).

Pod koniec września 1887 roku Mori towarzyszył Ishiguro Tadanao (1845–1941), prezesowi Japońskiego Czerwonego Krzyża (JCK), delegatowi na Międzynarodowy Kongres Czerwonego Krzyża w Karlsruhe. Pełnił też funkcję tłumacza podczas tego kongresu, a w dniach 26–27 września zabierał głos podczas obrad. Po kongresie japońska delegacja udała się do Wiednia, gdzie Mori jako delegat rządu japońskiego uczestniczył w światowej konferencji na temat higieny. Podczas 11 dni pobytu w tym mieście spotkał się ze swoimi nauczycielami i znajomymi. W 1888 roku w styczniu, podczas przyjęcia noworocznego w stowarzyszeniu Yamatokai, wygłosił w języku niemieckim pogadankę, chwaloną przez konsula Saionjiego Kinmochiego (1849–1940), który studiował we Francji w latach siedemdziesiątych XIX wieku, a później został premierem Japonii. W zamian za przedłużenie studiów o rok Mori musiał odbyć praktykę w armii i w ten sposób doświadczyć życia wojskowego lekarza. Został wówczas przydzielony do jednego z pododdziałów żołnierzy niemieckich. Niewątpliwie pobyt w Berlinie miał charakter bardziej oficjalny niż w Monachium, ale to właśnie w Berlinie poznał dziewczynę, Niemkę o imieniu Elis, która stała się bohaterką jego pierwszego opowiadania pt. *Maihime* (Tancerka).

Mori Rintarō, razem z Ishiguro, prezesem JCK, 5 lipca 1888 roku opuścił Berlin, rozpoczynając drogę powrotną. Najpierw odwiedził Londyn, gdzie spotkał się z dziennikarzem Ozakim Yukio (1858–1954), który po trzyletniej banicji (po wydaleniu z Tokio przez rząd Japonii), powrócił i pełnił funkcję m.in. ministra sprawiedliwości i edukacji. Mori jeszcze zwiedził Paryż przed wypłynięciem 29 lipca z Marsylii na francuskim statku, na którym spędził ponad miesiąc. Dopiero 8 września 1888 roku przybył do Jokohamy i tego samego dnia po południu – do Tokio, gdzie został powitany przez wykładowców Wojskowej Szkoły Medycznej. W listopadzie dołączył do ich grona, został bowiem mianowany instruktorem w tej szkole.

Należy jeszcze wspomnieć, że wkrótce po powrocie Moriego Rintarō przyjechała do niego z Niemiec kobieta, ale do ich spotkania nie dopuścili jego rodzina i przełożeni. Po miesiącu (12 września 1888 – 17 października 1888) kobieta została odesłana do Niemiec. Warto jednak o niej pamiętać, ponieważ – jak wspomniałem – stała się ona bohaterką cenionego debiutu literackiego Moriego, który odtąd swoje publikacje podpisywał pseudonimem Ōgai.

Kariera wojskowa. Od zatrudnienia w Wojskowej Szkole Medycznej do funkcji jej dyrektora (1888-1895)

Kariera wojskowa Moriego Rintarō nie była jego wyborem drogi życiowej. Niewątpliwie zgodnie z tradycją rodzinną przygotowywał się do studiów medycznych, żeby po ojcu przejąć obowiązki lekarza. Ale oprócz nauki języka niemieckiego w domu Nishiego podjął także w 10. roku życia lekcje w prywatnej szkole o nazwie Shinbungakusha (Postępowe Towarzystwo Literackie), w której nie tylko uczono niemieckiego, lecz także czytano teksty m.in. Turgieniewa, które mogły zwrócić uwagę Rintarō na „powieść” i w ogóle na „literaturę”⁴, a więc na nazwy jeszcze w Japonii nieznanne. Na ten temat pisał później w nieskończonej powieści pt. *Kaijin* (Popioły).

Niewątpliwie rodzice Moriego chcieli, by ich syn po studiach został lekarzem wojskowym. Na wybór tej drogi wpływ mieli jego starsi koledzy pracujący dla wojska i zarabiający lepiej niż w cywilu. Pewną rolę odegrało również środowisko jego nauczyciela, Nishiego Amane, z którego opiniami liczone się w sztabie armii⁵. I to zapewne głównie dzięki

⁴ W piśmiennictwie japońskim wyróżniano *waka* (poezję japońską), *monogatari* (opowieści), *nikki* (dzienniki), *zuihitsu* (szkice), *kanshi* (poezję chińską), *kanbun* (pisma chińskie), *shisho* (kroniki) i inne. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku francuski i angielski termin *literature* zaczęto tłumaczyć jako „literatura”.

⁵ *Nihon bungaku no rekishi*, op. cit., s. 337.

niemu w 1888 roku Mori Rintarō został zatrudniony w Wojskowej Szkole Medycznej, w której uczył fizjologii i anatomii. Również w Tokijskiej Akademii Sztuki wykładał anatomię.

W czasie wojny japońsko-chińskiej Mori Rintarō został wysłany na front. 28 sierpnia 1894 roku opuścił Tokio, 2 września wypłynął z portu Ujina w Hirosimie do Dairen w Mandżurii⁶, a od kwietnia następnego, 1895 roku pełnił funkcję naczelnego lekarza (*gun'ikan*). Po podpisaniu traktatu pokoju w Shimonoseki, w maju 1895 roku wizytę kurtuazyjną złożył mu poeta Masaoka Shiki (1867–1902), który w tym czasie zakończył służbę dziennikarską w dywizji gwardyjskiej (Konoe shidan). 22 maja Mori wrócił do Ujiny, gdzie spotkał się z bratem Takejim reprezentującym rodzinę zaniepokojoną o jego bezpieczeństwo. Dwa dni później odpłynął na Tajwan razem z admirałem Kabayamą Sukenorim, pierwszym gubernatorem zajętego przez Japonię Tajwanu. Przebywał tam cztery miesiące. 4 października 1895 roku został odwołany do Tokio i mianowany dyrektorem Wojskowej Szkoły Medycznej.

„Zesłanie” do Kokury (19 czerwca 1899 – 26 marca 1902)

Do prowincjonalnej miejscowości Kokura⁷, gdzie znajdowało się dowództwo frontu zachodniego, Mori Rintarō został przeniesiony na stanowisko komendanta korpusu medycznego 12 dywizji (12 *shidan gun'i buchō*).

Przeniesienie do Kokury było zapewne formą reprimendy za zbyt dużą rolę odgrywaną przez Moriego w środowisku artystycznym stolicy,

⁶ Zob. inne nazwy tego miasta: Dalian-Port Arthur-Ryojun.

⁷ Kokura – miasto portowe, w którym znajdowały się stalownie Yahata, obecnie jest dzielnicą aglomeracji Kitakyūshū w prefekturze Fukuoka. W czasie drugiej wojny było celem bombardowania, ale uratowało się z powodu mgły. Utrudniona widoczność sprawiła, że pilot samolotu z bombą atomową zrzucił ją na cel rezerwowy, jakim było Nagasaki. Z tego powodu powstał zwrot „szczęście Kokury”, oznaczający nieświadome uniknięcie katastrofy.

w którym cieszył się on dużym uznaniem. W dowództwie armii stwierdzono, że jego postawa i pozycja w cywilu ma negatywny wpływ na jego zachowanie jako oficera armii cesarskiej. Mający wpływy w kręgach wojskowych w Tokio Mori m.in. żądał od swego dowództwa zbyt dużych środków na modernizację medycyny wojskowej. Ale kiedy został wyrwany ze środowiska tokijskiego, w którym odnosił sukcesy literackie, zaczął się zastanawiać nad tym, kim właściwie jest. Gdy jego przyjaciel z lokalnego czasopisma poprosił, by znany w bazie Mori Rintarō przedstawił się czytelnikom, odpowiedział w eseju pt. *Ōgai gyoshi to wa tare zo* (Kto to jest Mori Ōgai, 1900)⁸. Mori musiał więc wyjaśnić czytelnikom, że jest przede wszystkim lekarzem i żołnierzem, i chociaż wspominany bywa również jako pisarz Ōgai, to jednak opublikował zaledwie cztery opowiadania i kilka przekładów, które mogą potwierdzić, że jest również po części pisarzem. Ale teraz – jak napisał w eseju – „Ōgai umarł” (*„Ōgai gyoshi wa koko wa shinda”*), jak gliniana lalka pogrzebana przez dzieci rzucające grudy ziemi do dołu.

Samoocena była słuszna, ponieważ w dorobku literackim Mori miał tylko trzy opowiadania oparte na motywach niemieckich przeżyć oraz jedno będące imitacją prozy Saikaku (*Somechigae* – Stroje w różnych barwach, *Cloth of Many Colors*). Wykonał też tylko kilka tłumaczeń. Pisał również eseje na temat literatury. I chociaż nie docenił swego dotychczasowego dorobku, to jednak należy stwierdzić, że istotnie najważniejsze dzieła napisał dopiero w piątej i szóstej dekadzie życia.

Przebywając na prowincji, oddalonej od stolicy, niespodziewanie wiele zyskał. A mianowicie poznał życie ubogich mieszkańców

⁸ *Mori Ōgai gyoshi to wa tare zo* – zob. w cyfrowej bibliotece Aozora Bunko (Biblioteka Błękitne Niebo). W tym tytule po pseudonimie literackim Ōgai występuje tajemnicze słowo pisane znakiem „ryō” – „łowienie ryb”, ale autor zmienia jego sens, nakazując wymowę „gyo”. A druga część tego słowa „shi” to „historia”. Łącznie słowo (tytuł) *gyoshi* stawia się po pseudonimie artystycznym lub literackim. Tyle wyjaśnienia słownika. Ōgai nie używał wcześniej tytułu *gyoshi*, dopiero w tej sytuacji zdecydował, żeby nieco zaskoczyć czytelników gazety „Fukuoka Nichinichi” – twierdzi w tym pisaniem na zamówienie eseju.

w miejscowościach, do których jeździł, żeby uczestniczyć w komisjach lekarskich kwalifikujących do służby wojskowej. Wówczas zainteresował się lokalną kulturą. Rozpoczął też badania źródeł, które wykorzystał później podczas pisania opowieści biograficznych (*shiden*). Prowadził też wykłady dla oficerów dywizji na temat teorii wojny Clausewitza (*O wojnie. Podręcznik stratega*), a na życzenie dowódcy tłumaczył również fragmenty tego dzieła.

W tym czasie w życiu prywatnym Moriego zaszły zmiany: zmarła na gruźlicę pierwsza żona Akamatsu Toshiko (ślub w 1889, rozwód w 1890), a w 1902 roku poślubił Shige(ko), córkę Arakiego Hiroomiego, sędziego Sądu Najwyższego, młodszą od niego o 18 lat (on 41, ona 23). Zyskał też dwu przyjaciół, o których wspomina w eseju *Futari no tomo* (Dwaj przyjaciele). Jednym z nich był Tamamizu (Gyokusui), kapłan buddyzmu zen sekty sōtōshū, zwany Ankokuji, drugim – Fukuma Hiroshi, pochodzący z rodzinnych stron pisarza. Obaj zamieszkali w pobliżu Moriego, gdy w marcu 1902 roku powrócił z żoną do Tokio, otrzymawszy rozkaz objęcia stanowiska kierownika wydziału lekarskiego 1 dywizji piechoty.

Mori Rintarō znów na wojnie

1 lutego 1904 roku Mori został wysłany na front podczas wojny japońsko-rosyjskiej jako komendant wydziału medycznego drugiej armii (*dai 2 gun*). Po zwycięstwie w bitwie o Hōten (Mukden, Shenyang) zaopiekował się eskortowanymi pracownikami Rosyjskiego Czerwonego Krzyża. Do kraju wrócił w styczniu 1906 roku. Nie wiadomo, czy zwrócił wówczas uwagę na jeńców pochodzenia polskiego, których transportowano do obozów w Japonii. W Matsuyamie oglądałem zadbane groby byłych jeńców, których nazwiska świadczyły o polskim pochodzeniu.

Odnotować należy, że w październiku 1907 roku Mori został mianowany naczelnym lekarzem armii (*rikugun gun'i sōkan*), a następnie dyrektorem departamentu medycznego w Ministerstwie Wojsk Lądowych.

Wznowienie aktywności literackiej

Po zakończeniu wojny japońsko-rosyjskiej nadal większość czasu Moriemu zajmowały obowiązki pełnione w wojsku. Bardzo szybko jednak wrócił do zajęć sprawiających mu więcej przyjemności. W czerwcu 1906 roku – razem z Kako Tsuruto/Tsurudo – założył towarzystwo poetyckie Tokiwazukai, w którego spotkaniach brało udział wielu przyjaciół i znanych osobistości, jak np. premier Yamagata Aritomo (1838–1922). Następnego roku w marcu w wieczorze poetyckim w jego domu (Kanchōrō Uta no Kai)⁹ uczestniczyli najwybitniejsi poeci tamtych lat – Yosano Tekkan (1873–1935), Itō Sachio (1864–1913) i Sasaki Nobutsuna (1872–1963), a w czerwcu Mori wziął udział w spotkaniu poetyckim w rezydencji arystokraty i wpływowego polityka, premiera Saionjiiego Kinmochiego (1849–1940).

W tym czasie zmarł młodszy brat Rintarō – Miki Takeji (Mori Tokujirō, 1867–1908), również lekarz, a także krytyk teatralny, znawca kabuki i tłumacz, który współpracował ze starszym bratem we wczesnym okresie jego aktywności literackiej.

Od chwili założenia romantycznego miesięcznika „Subaru” (Plejady) w 1909 roku Mori w każdym numerze tego pisma publikował swoje opowiadania i powieści w odcinkach, m.in. *Hannichi*, *Vita sexualis* i *Gan*; skończył też tłumaczenie *Fausta*. A w 1912 roku rozpoczął nowy etap życia, poświęcając się pisaniu opowiadań i powieści o tematyce historycznej. W listopadzie 1915 roku postanowił ostatecznie rozstać się ze służbą wojskową, ale kiedy przyznano mu rację w sporze z wiceministrem Ōshimā Kenjim i gdy zyskał poparcie wpływowego polityka Yamagaty Aritomo, wówczas mianowanego księciem, pozostał jednak w wojsku.

Wraz ze śmiercią matki Mineko w marcu 1916 roku Rintarō utracił wielkie wsparcie ze strony utalentowanej kobiety, poetki, autorki

⁹ Kanchōrō, czyli Wieża Oglądania Przyływu, to nazwa domu Moriego w Sendagii w Tokio, gdzie teraz znajduje się biblioteka jego imienia (Ōgai Kinen Hongō Toshokan).

opublikowanego pośmiertnie dziennika. 13 kwietnia 1916 roku zrezygnował z obowiązków dyrektora departamentu medycznego (*imukyokuchō*), kończąc jednocześnie długi okres pracy na wielu wysokich stanowiskach w armii cesarskiej. W grudniu 1917 roku został mianowany dyrektorem generalnym Muzeum Cesarskiego (Teishitsu Hakubutsukan) – dziś Tokijskie Muzeum Państwowe (Tōkyō Kokuritsu Hakubutsukan). W listopadzie 1918 roku uczestniczył w otwarciu Skarbcza Shōsōin w Narze. W następnym roku we wrześniu został mianowany prezesem Cesarskiej Akademii Sztuki (Teikoku Bijutsuin), a w czerwcu 1921 roku – prezesem Nadzwyczajnej Komisji Badawczej Języka Narodowego (Rinji Kokugo Chōsa Kaichō). W kwietniu 1922 roku towarzyszył księciu Anglii w podróży do Nary. W tym czasie już często chorował.

Ostatnim powierzonym Moriemu obowiązkiem w Bibliotece Ministerstwa Dworu było opracowanie przeglądu japońskich er cesarskich, tzn. okresów panowania cesarzy. Z powodu choroby zadanie to przekazał następcy, sinologowi Yoshidzie Masuzō (1866–1941), który kontynuował pracę nad *Gengō kō* (Rozważania nad erami panowania cesarzy), a ponadto zaproponował ostatecznie przyjętą nazwę nowej ery Shōwa (1926–1989).

29 czerwca 1922 roku zdiagnozowano u Moriego przewlekłą niewydolność nerek i gruźlicę. 6 lipca poprosił przyjaciela Kako Tsuruto o zapisanie w testamencie, że pragnie umrzeć jako „Mori Rintarō, człowiek z Iwami”.

Mori Rintarō – ceniony pisarz Mori Ōgai – zmarł 9 lipca o 7 rano. Pochowano go w obrządku buddyjskim. Po kremacji zwłok prochy umieszczono w grobie przy świątyni Kōfukuji w Mukōjimie, w bliskiej mu dzielnicy Tokio. Grób przeniesiono w 1927 roku (po trzęsieniu ziemi w Kantō w 1923) do Zenrinji w Mitace oraz – symbolicznie – do Eimyōji, czyli świątyni stron rodzinnych w miasteczku Tsuwano. Zgodnie z jego wolą powstał również grób w Iwami, z napisem na płycie nagrobnej: „Mori Rintarō no haka” (Grób Moriego Rintarō, bez żadnych tytułów świadczących o jego wielkości).

Rodzina pisarza - literaci i uczeni

Mori Rintarō w 1889 roku poślubił Akamatsu Toshiko, córkę kolegi Nishiego Amanego, która urodziła mu syna, ale małżeństwo nie było udane, więc po roku się rozwiódł. Ich syn Mori Oto (1890–1967) został profesorem medycyny na Uniwersytecie Taipei. Pisał też wspomnienia o ojcu.

Mori ożenił się po raz drugi w czasie służby w Kokurze. Po 11 latach samotnego życia na krótko wrócił do Tokio w 1902 roku, żeby poślubić 23-letnią Arakawę Shige(ko), którą wybrała mu matka Mineko. Shige była kobietą zdecydowaną i silną, do której Rintarō czuł przywiązanie od dawnych lat. Ale początek tego małżeństwa był dla niego trudny, jeśli wierzyć opowiadaniom, m.in. *Pół dnia*. Nowa żona miała aspiracje literackie, chciała zostać pisarką, więc Ōgai pomógł jej opisać jej pierwsze, nieudane małżeństwo. Później pisała również na temat lat spędzonych z Rintarō. Jej artystyczny temperament z pewnością nie ułatwiał współżycia.

Shige (zgodnie z nową modą nazywano ją też Shigeko) urodziła czworo dzieci, a Rintarō był dla nich dobrym ojcem. Opublikowała ponad 20 opowiadań na łamach „*Seitō*” (Niebieskie Pończochy). Zmarła w 1936 roku. Troje z ich czworga dzieci zostało pisarzami.

Mari (1903–1987) – najstarsza córka Shige i Rintarō, została znaną powieściopisarką, eseistką i tłumaczką. Opublikowała m.in. *Chichi no bōshi* (Kapelusz ojca, 1957), *Koibitotachi no mori* (Las kochanków, 1961), *Amai mitsu no heya* (Pokój słodkiego miodu, 1965–1975).

Furitsu (1907–1908) zmarł pół roku po urodzeniu.

Annu (1909–1998) – wyszła za malarza Kobori Shirō i jako Kobori Annu publikowała eseje oraz wspomnienia o ojcu.

Rui (1911–1991) – (od Louis) publikował eseje.

Mori Ōgai - twórczość literacka: romantyzm, realizm, historia

Wczesny okres – romantyczny (1890–1891)

Maihime, Utakata no ki, Fumizukai

Mori Ōgai był płodnym literatem, który wyrażał swe myśli i odczucia w niemal wszystkich formach literackich: od poezji chińskiej po nowoczesne dramaty. We wszystkich jego utworach, nawet najkrótszych, odczuwamy wagę moralnych przekonań twórcy.

Okres twórczości, w którym opublikował trzy opowiadania o tematyce niemieckiej, nazywany jest romantycznym. Wypowiedział w nich swój młodzieńczy punkt widzenia na życie za granicą, na indywidualne pragnienia bohatera, które pozostawały w konflikcie z obowiązkami wobec rodziny i kraju. Podobnie jak większość działaczy oświeceniowych i tłumaczy początków drugiej połowy XIX wieku w Japonii, pisał jeszcze w języku *bungo*, na poły klasycznym, chociaż wprowadził wiele nowych słów i wyrażań.

Pierwsze opowiadanie pt. *Maihime* (Tancerka, 1890) rozpoczyna się zdaniem:

Sekitan oba haya tsumihatetsu...

Skończyli ładowanie węgla. Wokół stołów w drugiej klasie zapadła cisza. Nawet jasny blask lamp elektrycznych wydawał się całkowitym marnotrawstwem. Bowiem karciani przyjaciele, którzy zbierali się tu co wieczór, tej nocy zatrzymali się w hotelu, a ja zostałem sam na statku¹⁰.

¹⁰ Przełożył Mikołaj Melanowicz. Ciąg dalszy zob. Mikołaj Melanowicz, *Japońskie narracje. Studia o pisarzach współczesnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 36–37.

Narrator *Tancerki*, Japończyk Ōta Toyotarō, po studiach w Niemczech wraca do kraju. Na statku w Sajgonie wspomina wydarzenia z pobytu na obcej ziemi, dokąd wysłały go władze wojskowe. Wówczas miał jeszcze jasno wyznaczone cele: zrobienie kariery i zapewnienie owdowiałej matce godziwego życia na starość. Kiedy jednak zakochał się w Niemce, tancerce Elizie, zaczął myśleć o własnym szczęściu i o prawie do decydowania o swoim losie. A taka postawa była w Japonii jeszcze niezrozumiała. I zdecydowała o nowatorstwie utworu – jak uznano – romantycznego.

Na pewno potwierdza to wiarygodna psychologia i zręczny opis słabości ludzkich, chociaż opowiadanie napisane jest w eleganckim stylu klasycznym. Wcześniej Futabatei Shimei (1864–1909) napisał pierwszą część powieści *Ukigumo* (Ulotne chmury, 1886) w potocznym języku mówionym, ale Mori Ōgai nie zdecydował się na rezygnację ze stylu klasycznego, nie podjął próby eksperymentowania z żywym językiem. Nawet tytuł *Maihime* brzmiał archaicznie, zbyt arystokratycznie jak na bohaterkę – dziewczynę z teatralnej trupy. Ta egzotyczna dla ówczesnych Japończyków opowieść poruszyła czytelników, zwłaszcza jej wymowa filozoficzna na temat wieloznaczności obowiązku człowieka. I odniosła sukces. Była to też spowiedź człowieka, który odrzucił miłość, walcząc z własnymi słabościami, i wrócił do Japonii.

W drugim opowiadaniu – *Utakata no ki* (Zapiski na wodzie) – bohaterem jest Japończyk, student Kose, który pełni rolę raczej obserwatora, a tematem opowieści jest szaleństwo i śmierć. W tym utworze autor połączył dwa poziomy narracyjne: szaleństwo i śmierć Ludwika II z Bawarii (1845–1886) oraz śmierć bohaterki Marii.

Jest też jakiś rezonans między jej śmiercią i śmiercią króla. Autor mógł ulec wpływowi wcześniej tłumaczonych utworów, a mianowicie strofy o szaleństwie Ofelii z *Hamleta*. Dostrzec też można podobieństwa między tym wierszem a opisem smutnej, lirycznej śmierci Marii. Mori Ōgai mógł też ulec wpływowi opowiadań Kleista, którymi wówczas się interesował i które przekładał – *Trzęsienie ziemi w Chile* i *Zaręczyny w San Domingo*.

Najbardziej romantyczną atmosferą przesycone jest trzecie opowiadanie pt. *Fumizukai* (Posłaniec, 1891), którego akcja toczy się w Dreźnie, gdzie Japończyk jest świadkiem tragedii Europejki. Tym Japończykiem jest Kobayashi, japoński oficer służbowo przebywający w Niemczech. Spotyka on Idę, córkę szlachcica, zakochaną w jego koledze, która powierza mu list polecający do ciotki w Dreźnie. Później Kobayashi dowiaduje się, że Ida postanowiła zostać damą królowej, żeby tylko nie poślubić niechcianego mężczyzny, przeznaczonego jej przez rodziców.

Opis napięcia między chęcią spełnienia siebie a obowiązkiem autor przynosi z postaci studenta japońskiego na Niemkę, ale w obu sytuacjach przedstawia konflikt między silnym pragnieniem spełnienia własnej woli i wycofaniem się z przymusu...

Niewątpliwie, w powyższych oryginalnych opowiadaniach Mori Ōgai złożył hołd kulturze europejskiej¹¹, nie tylko romantycznej, którą pokochał podczas studiów w Niemczech. Już wtedy interesował się literaturą. Pasjonował się twórczością Goethego, Hartmanna, Schopenhauera i wielu innych Europejczyków. Spotykał się z przedstawicielami niemieckiej elity kulturalnej, również z kręgu króla saksońskiego. Nie tylko wizytował manewry wojskowe, lecz także oglądał sztuki teatralne, słuchał koncertów, brał udział w dworskich balach tanecznych. Poza dziełami niemieckich autorów czytał klasykę europejską w przekładach na język niemiecki, poczynając od Sofoklesa, a kończąc na naturalistach francuskich.

Po powrocie do kraju już w styczniu 1889 roku opublikował esej *Shōsetsuron* (Rozważania o powieści) w dodatku do „Yomiuri Shinbun” oraz przekład dramatu *Alkad z Zalamei* Calderóna de la Barki, przetłumaczonego razem z młodszym bratem Mikim Takejim. Dramat spodobał się Tokutomieniu Sohō (1863–1957) – wydawcy czasopisma „Kokumin no Tomo” („Przyjaciel Ludu”) – który zdecydował się opublikować w dodatku do swego pisma (S.S.S. Shinseisha) poezje tłumaczone m.in. przez Moriego Ōgaia w tomiku pt. *Omokage* (Postaci, 1889). Wiersze

¹¹ Zob. J. Thomas Rimer, *Mori Ōgai*, Twayne Publishers, Boston 1975, s. 48.

zupełnie nieznanymi poetów – Szekspira, Goethego, Lenaua, Moerikego – zainteresowały czytelników i wywarły wpływ na rozwój nowej formy poetyckiej *shi*. Za uzyskane honorarium (50 jenów) bracia Mori mogli wydać czasopismo poświęcone krytyce literackiej, zatytułowane „Shigaramizōshi” (Więzy Literackie). Na jego łamach Ōgai publikował eseje na temat literatury europejskiej, m.in. rozpoczętych tłumaczeń *Improwizatora* Andersena i *Fausta* Goethego. W styczniu następnego roku (1890) na łamach „Kokumin no Tomo” ukazało się jego opowiadanie *Maihime* (Tancerka), później na łamach „Shigaramizōshi” – *Utakata no ki* (Zapiski na wodzie), a w „Shincho Hyakushu” (Sto Ziaren Nowych Autorów), w kolejnym roku (1891) – trzecie opowiadanie pt. *Fumizukai* (Poślaniec). Mori zaskoczył czytelników, pisząc o miłości między Japończykiem i Niemką. Spowodował ożywione dyskusje, które przerodziły się w polemikę z krytykiem Ishibashim Ningetsu (1865–1926) oraz powieściopisarzem i tłumaczem Szekspira Tsubouchim Shōyō (1859–1935) na łamach „Shigaramizōshi”, znaną jako polemika *bot-surisō ronsō* („spór o ukryte idee”).

Podczas wojny japońsko-chińskiej (1894–1895) Mori nie miał możliwości zajmowania się ani twórczością literacką, ani redakcyjną. Musiał więc zawiesić wydawanie pisma „Shigarami”. Ale już na początku 1896 roku, w styczniu, założył pismo „Mezamashigusa” („Budzik Literacki”) i razem z Kōdą Rohanem (1867–1947) i Saitō Ryokuu (1868–1904) opublikował wspólną recenzję pt. *Sannin jōgo* (Pleonazmy trzech). Od tego czasu pisał krytyczne i polemiczne eseje. We wrześniu został mianowany jurorem sztuki podczas pierwszej wystawy Bunten, zorganizowanej przez Ministerstwo Edukacji.

W czerwcu 1902 roku Mori Ōgai doprowadził do połączenia pisma „Mezamashigusa” (Budzik Literacki) z „Geien” (Ogród Sztuki), wydawanym przez poetkę Uedę Bina (1874–1916), i utworzenia czasopisma „Geibun” („Sztuka Literacka”), które wkrótce uległo zamknięciu z powodu kłopotów wydawcy. W październiku następcą tego pisma było „Mannengusa” (Sedum/Rozchodnik). W grudniu Mori rozpoczął pisanie